

**Risâle fî Beyâni Gürûhi Ehli'd-Dalâl ve Makâlâtihim Adlı
Eserin Mâturîdî'ye Aidiyeti Meselesi ve Risalede Mezheplerin
Tasnifi**

Ahmet AK*

Özet

Bu makalede, Mâturîdî'nin görüşlerine bazı noktalarda benzerlikler arz eden Risâle fî beyâni gürûhi ehli'd-dalâl ve Makâlâtihim adlı eserin Mâturîdî'ye ait olup olmadığı ortaya konulacaktır. Bu sebeple, söz konusu risalede geçen görüşler ile Kitâbü't-Tevhîd ve Te'vilâtü'l-Kur'ân'daki görüşler karşılaştırılmaktadır. Bunun sonucunda söz konusu risalede geçen irâde-i cüziyye ve Mubârekiyye gibi kavramların Mâturîdî'nin eserlerinde kullanılmadığı; Mürcie ve Mutezile gibi bazı kavramların ise çok farklı şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir. Böylece, söz konusu risalenin Mâturîdî'ye ait olmadığı ve ondan uzun süre sonra gelen Mâturîdî ekolüne mensup birisi tarafından yazıldığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca söz konusu eserin Mekhûl en-Nesefî tarafından yazılan Kitâbü'r-Red ale'l-Bid'a'nın çok kötü bir kopyası olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mâturîdî, Kitâbü't-Tevhîd, Mürcie ve Mutezile

Abstract

In this article, a treatise entitled "Risâla fî Bayâni Gurûhi Ahli'd-Dalâl ve Makâlâtihim" that shows some similarities to the Mâturîdî's views will be dealt with as to whether it belongs to al-Mâturîdî or not. Therefor, the views put fort in the treatise have been compared with that of Kitâb al-Tawhîd and Ta'wilât al-Qur'ân. As a result, it has been concluded that the terms used in the treatise such as al-irâda al-juz'iyya and Mubarakıyya. Have not been used by al-Mâturîdî in his Works. However, it has been concluded that the terms used in the treatise such as Murjia and Mutazila have been used quite different from al-Mâturîdî's Works. Thus, it has been argued that the treatise was written by a man Mâturîdîte school long after the date of Mâturîdî. Besides, it has been concluded that this treatise was a bad copy of Kitâb al-Rad ala'l-Bid'a that was written by Makhul an-Nasafî.

Key Words: al-Mâturîdî, Kitâb al-Tewhîd, Murjia and Mutazila.

* Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı
(aak@inonu.edu.tr).

GİRİŞ

Risâle fî Beyâni Gürûhi Ehli'd-Dalâl ve Makâlâtihim adlı eser, Kahire Üniversitesi Kütüphane'sinin yazmalar bölümü 19495 numarada kayıtlı olup toplam 8 varaktan oluşmaktadır.¹ Söz konusu risalenin her varağında harekesiz siyah bir nesihle 15 satır bulunmaktadır. Bu risalenin kim tarafından istinsah edildiğine dair eserde her hangi bir kayıt yoktur. Sadece risalenin sonunda hicri 1134 tarihinde istinsah edildiği yazmaktadır. 3a numaralı varaktan başlayıp 10a numaralı varakta sona eren risaleden önce *Faslün fî Usûli'l-Îmân* adlı başka bir risale bulunmaktadır. İki varaktan oluşan bu risalenin başında "Kâle Sâhibü'l-Akâid Ebü'l-Mansûr el-Mâturîdî rahmetullahi aleyh" şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Söz konusu bu iki varaklık risalenin 2a numarasından sonra gelen 3a numaralı varağın başında ise *Risâle fî Beyâni Gürûhi Ehli'd-Dalâl ve Makâlâtihim* ifadesi geçmektedir. Bununla birlikte 3a varağının ilk satırı "Akâid sâhibi eş-Şeyh el-Îmam rahmetullahi vâsian" şeklindedir.

Gerek *Faslün fî Usûli'l-Îmân* adlı eserin başında "Kâle Sâhibü'l-Akâid Ebü'l-Mansûr el-Mâturîdî rahmetullahi aleyh" şeklinde bir ifadenin yer alması ve gerekse *Risâle fî Beyâni Gürûhi Ehli'd-Dalâl ve Makâlâtihim* adlı risalenin başında "Akâid sâhibi eş-Şeyh el-Îmam rahmetullahi vâsian" ifadesinin geçmesi incelediğimiz eserin Ebû Mansûr el-Mâturîdî'ye (333/944) ait olabileceğine işaret etmektedir. Fakat buradaki İslam mezhepleri ve onların tasnifiyle ilgili bilgilerle Mâturîdî'ye aidiyeti kesin olan ve günümüze ulaşan *Kitâbü't-Tevhîd* ve *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı kitaplarında geçen bazı bilgiler arasında bir takım tezatlar bulunmaktadır. Ayrıca Mâturîdî'nin eserlerine dair bize ulaşan listede ona ait böyle bir eser adı geçmemektedir. Bununla birlikte zamanımızdan 1000 yıl önce yaşamış olan Mâturîdî'nin yaklaşık yüz sene yaşadığı ve ömrünün tamamını eğitim öğretim faaliyetleriyle geçirdiği de bilinmektedir. Nitekim Mâturîdî'nin hemen bütün eserlerini incelediği anlaşılan ve onun hayatı, görüşleri ve eserleri hakkında en geniş ve en orijinal bilgileri veren Ebü'l-Muin en-Nesefî, Mâturîdî'nin bazı eserlerini zikrettikten sonra, ismini zikretmediği başka eserlerinin de olduğunu söylemektedir². Yine, Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin *Kitâbu't-Tevhid* ve *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'ı dışındaki eserlerinin istilâlar, göçler vb. sebeplerden dolayı günümüze ulaşamadığı da bilinmek-

¹ Bu risalenin fotokopi nüshası Ankara Üniversitesi Öğretim Üyelerinden Prof. Dr. Sönmez Kutlu'nun özel kütüphanesinde bulunmaktadır. Araştırmamızda bu nüshayı kullandık. Çalışmalarım esnasında yardımlarını esirgemeyen hocama teşekkür ederim.

² Ebü'l-Muin en-Nesefî, *Tabsiratü'l-edille*, Thk. Hüseyin Atay, Ankara 2004, I, 471 vd.

tedir.³ Yukarıda ifade ettiğimiz bütün hususlar, kaynaklarda geçmemesine rağmen Mâturîdî'ye ait diğer bazı eserlerin de bulunabileceğini mümkün kılmaktadır. Bu sebeple Mâturîdî'nin günümüzde bilinen eserlerinden başka eserlerinin de olabileceğini akla getirmektedir. Nitekim Mâturîdî üzerine önemli çalışmaları bulunan Sönmez Kutlu bu risalenin içinde bulunduğu "Uşûlu'l-îmân ve risâle fî beyâni gürûhi ehlî'd-dalâl ve makâlâtihim" adlı eseri "Mâturîdî'ye Aidiyeti Şüpheli Olan Eserler" arasında saymaktadır.⁴ Gerçekten de Kutlu'nun dediği gibi bu eserde geçen ifadeler ile Mâturîdî'nin diğer eserlerinde geçen ifadeler arasında benzerlik bulunmaktadır. Bununla birlikte incelediğimiz risalede geçen bazı bilgi ve kavramların Mâturîdî'nin *Kitâbü't-Tevhid* ve *Kitâbü't-Te'vilât*'ında yer almadığı görülmektedir. Bu bakımdan risaledeki bilgilerin ne kadarının Mâturîdî'ye ait olduğunun tespit edilmesi, Mâturîdî'nin ve Mâturîdîliğin doğru anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. :

Bu risalede İslam mezhepleri 73 fırka hadisine göre tasnif edilmekte ve bunlar hakkında kısa bilgiler verilmektedir. Risalenin sonunda ise Ehl-i Sünnetin tafdil anlayışına kısaca yer verildikten sonra Ebu Hanife'nin büyük bir alim oluşuna vurgu yapılmaktadır.

A. Risalenin Mâturîdî'ye Aidiyeti

İncelediğimiz *Risâle fî Beyâni Gürûh-i Ehl-i Dalâle* ve *Makâletihim* isimli risaleden önce aynı mecmua içinde yer alan *Faslün fî'l-İmân* adlı kısmın değerlendirmesi tarafımızdan yapılmıştı. O çalışmada söz konusu eserde geçen bilgilerle Maturîdî'nin eserlerinde geçen bilgiler karşılaştırılmıştı. O bölümün başında "Akâid sahibi Ebu Mansur el-Mâturîdî rahmetullahi aleyh dedi ki"⁵ şeklinde bir ifadenin bulunmasına rağmen o eserin büyük ihtimalle Mâturîdî'den çok sonra dünyaya gelen Hanefî-Mâturîdî bir âlim tarafından yazıldığı belirtilmişti.⁶

Bu risale ise yaklaşık 8 varak olup, 3a nolu varakta başlayıp 10a nolu varakta bitmektedir. Bu bölümün başında "Akâid sahibi eş-Şeyh el-İmam rahmetullahi aleyh rahmeten vasi'aten" ifadesi bulunmaktadır. Burada her ne kadar Mâturîdî'nin adı geçmiyorsa da, önceki fasılda "Sahibü'l-Akâid Ebu'l-Mansûr el-Mâturîdî" şeklin-

³ Geniş bilgi için bkz. Kutlu, Sönmez, "Ebû Mansur Maturîdî ve Mâturîdî Kültür Çevresiyle İlgili Bibliyografya", *İmam Mâturîdî ve Mâturîdîlik*, Ankara 2003, s. 394; Topaloğlu, Bekir, *Kitâbu't-tevhîd Tercümesi*, Ankara 2002, XXIV-XXXIV.

⁴ Kutlu, Sönmez, "Ebû Mansur el-Mâturîdî ve Mâturîdî Kültür Çevresiyle İlgili Bibliyografya", *İmam Mâturîdî ve Mâturîdîlik*, Ankara 2003, s. 397-398.

⁵ *Risale fî beyâni gürûhi ehlî'd-dalâl ve Makâlâtihim*, Kahire Üniversitesi Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, Nu: 19495, v.1a.

⁶ Geniş bilgi için bkz. Ak, Ahmet, "Faslün Fî Usûli'l-İmân Adlı Risale ve Mâturîdîye Aidiyeti", *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 26, Eylül-Aralık 2006, s. 117-119.

de geçen ifadeden dolayı bu bölümün de Mâturîdî'ye nispet edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca ikinci başlıktaki "Faşlün fî Beyâni Gürûh-i Ehl-i Dalâle ve Makâletihim" ifadesindeki "gürûh" kelimesinin Farsça bir kelime olması, bu eserin Arap olmayan birine ait olduğuna delil kabul edilebilir. Bu nokta az da olsa eserin Mâturîdî'ye aidiyetine işaret sayılabilir. Fakat bütün bunlar bu eserin ona ait olduğunu gösterecek kadar yeterli delil olamaz. Bu nedenle Mâturîdî'nin metodu; kullandığı kavramlar ve mezhepleri tasnifi ile bu eserde geçen bilgiler karşılaştırılmak suretiyle mesele aydınlatılmaya çalışılacaktır.

1. Risalede Kullanılan Metot

Öncelikle risalede kullanılan metotla Mâturîdî'nin *Kitâbü't-Tevhid* ve *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'da kullandığı metot arasında önemli farklar bulunmaktadır. Eserde konular işlenirken akli ve nakli delillere hiç yer verilmemiştir. Halbuki imam Mâturîdî, görüşlerini akli ve nakli delillerle destekleyerek ikna metodunu kullanmaya özen göstermiştir.⁷ İmam Mâturîdî, esas aldığı nakle son derece bağlı kalmakla birlikte, Kur'an'ı doğru anlayabilmek için akli kullanmaya önem vermekle kalmamış, her konuda en doğru karara varabilmeyi ancak düşünme ve akıl yürütmeyle mümkün olacağını savunmuştur. Çünkü ona göre renklerin karışması durumunda, sağlam bir göze; seslerin karışması durumunda, sağlam bir kulağa başvurulduğu gibi, birbirine karışan görüşlerin doğrusunu bulmak için de düşünmeye ve akıl yürütmeye ihtiyaç vardır.⁸ Bu nedenle o, *Kitâbü't-Tevhid* adlı eserine bilgi kuramıyla başlamıştır.⁹

Mâturîdî, kendi görüşlerini açıklarken ve muhalif görüşleri reddederken ikna metodunu kullanmaktadır. O, muhataplarını ikna edebilmek için akla ve ilmî büyük önem vermiş; bir taraftan nakli deliller diğer taraftan akıl ve nazar/istidlal yoluyla semantik, sosyolojik ve tarihî deliller kullanarak görüşlerini ortaya koymuş ve karşı fikirleri çürütmeye çalışmıştır. Mâturîdî, semantik, lügat ilmi, sosyal ve tarihi vakalar, örf, adet ve gelenekler ve benzeri şeylerden elde

⁷ Ak, Ahmet, *Büyük Türk Alimi Mâturîdî ve Mâturîdîlik*, İstanbul 2008, s. 48-53.

⁸ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Mâturîdî es-Semerkandî (333/944), *Kitâbu't-tevhîd*, thk. Bekir topaloğlu-Muhammed Aruçi, Ankara 2003, s. 17.

⁹ Geniş bilgi için bkz. Mâturîdî, *Kitâbu't-tevhîd*, s. 3-21; Mâturîdî'nin bu anlayışı daha sonra tabileri tarafından benimsenip devam ettirilmiştir. Bkz., Ebû Seleme, Muhammed b. Muhammed es-Semerkandî (IV/X. Asır ortaları), *Cümelü Üsulü'd-Din*, thk. Ahmet Saim Kılavuz, İstanbul 1989, s. 7-10; İbn Zekeriyâ Yahya b. İshak (IV/X.asrın sonları), *Şerhu Cümeli Usulu'd-din, li Ebî Seleme es-Semerkandî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Bölümü, Nu: 1648/II, v.18a-25a; Pezdevî, Ebû Yûsuf Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin (493/1099), *Ehl-i sünnet Akâidi*, çev. Şerafettin Gölcük, İstanbul 1998, s. 7-16; en-Nesefî, *Tabsıratu'l-edille*, thk. Claude Salame, Şam 1992, I, 4-21.

edilen bütün verilerden yararlanarak¹⁰ muhataplarını her zaman naklî, aklî ve mantikî delillerle ikna etme yolunu benimsemiştir.

2. Risalede Kullanılan Kavramlar

Risalede kullanılan bazı kavramlar ile Mâturîdî'nin *Kitâbü't-Tevhid* ve *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı eserlerinde geçen kavramlar arasında da büyük farklar bulunmaktadır. Bunların başında Mürcie, Mutezile ve irâde-i cüziyye gibi bazı kavramlar gelmektedir.

a) Mürcie: Risalede Mürcie'nin "Mübârekiyye" olarak bilindiği kaydedilmektedir.¹¹ Halbuki Mâturîdî'nin bize ulaşan eserlerinde, Mürcie'nin Mubârekiyye olarak isimlendirildiği görülmemektedir.¹² Yine söz konusu risalede Mürcie mensuplarının amelsiz imana güvendikleri ve sevap umdukları kaydedilmektedir. Ayrıca onların "küfür ehline iyilikler fayda vermediği gibi iman ehline de kötülüklerin zarar vermediği" görüşünde oldukları ve bu yüzden imandan çıktıkları belirtilmektedir.¹³ Fakat Mürcie kavramının türediği "ircâ" kelimesine ve Ebû Hanife'nin ircâ anlayışını benimsediğine hiç yer verilmemiştir.¹⁴

İmam Mâturîdî ise Mürcie konusunu buradakinden çok farklı bir şekilde ele almaktadır. O, Mürcie'nin ircâ kelimesinden türettiğini belirttiikten sonra *ircâ'yı* "Övülen İrcâ" ve "Zemmedilen İrcâ" şeklinde iki kısma ayırıp, bunlardan "Övülen İrcâ" görüşünü benimseyenleri savunmaktadır. Ona göre "Övülen İrcâ", büyük günah işleyenin durumunu Allah'a havaje etmektir. Yüce Allah'ın şirkin dışında kalan bütün günahları dilerse affedeceğini bildirmesi bu tür ircânın doğruluğunu göstermektedir.¹⁵

Mâturîdî, asıl itibarıyla tehir etmek anlamı verdiği ircâ kavramına, *ümit etmek* manası da yüklemiştir.¹⁶ Bu sebeple Mâturîdî'ye göre insanın Allah'ın geniş rahmetini ve mağfiretini düşünerek ba-

¹⁰ Mâturîdî, *Kitâbu't-tevhid*, s. 611, 614.

¹¹ *Risale fî beyâni gürûhi ehli'd-dalâl ve Makâlâtihim*, v. 8a.

¹² Mâturîdî, *Kitâbu't-tevhid*, 613-618; Ak, Ahmet, "Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin Mürcie'ye Bakışı", *Dini Araştırmalar Dergisi*, Ocak-Nisan 2006, Cilt 8, Sayı:24, s. 193-202.

¹³ *Risale fî Beyâni Gürûh Ehli'd-Delâlet ve Makâlâtihim*, v. 8a.

¹⁴ *Risale fî Beyâni Gürûh Ehli'd-Delâlet ve Makâlâtihim*, v. 8a-v. 9b.

¹⁵ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Mâturîdî es-Semerkindî (333/944), *Te'vilâtü Ehli's-sünnet*, thk. Fâtıma el-Hiyemî, Beyrut 2004, I, 432. (Not: Tespitlerimize göre Mâturîdî'nin tefsirinin asıl adı *Kitâbü't-Te'vilât*'tir. Gerçek-böyle olmasına rağmen onun bu eseri *Te'vilâtü'l-Kur'ân* ve *Te'vilâtü Ehli's-sünnet* şeklinde de yaygın olarak kullanılmaktadır. (Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ak, Ahmet, *Büyük Türk Alimi Mâturîdî ve Maturidlik*, İstanbul 2008, 7, 8.) Çalışmamızda Fâtıma el-Hiyemî'nin tahkik ettiği ve *Te'vilâtü Ehli's-sünnet* şeklindeki Beyrut 2004 baskısını kullandık. Ancak daha önce kullanılanlara atfen yer geldikçe *Te'vilâtü'l-Kur'ân* ve *Kitâbü't-te'vilât* isimlerini de kullandık.

¹⁶ Mâturîdî, *Kitâbu't-tevhid*, s. 615, 616.

ğışlanacağını umması da, ümit etme anlamında bir çeşit "ircâ"dır.¹⁷ Ona göre bu tür irca Ebû Hanife tarafından da benimsenmiştir ve doğrudur.¹⁸

Mâturîdî'nin görüşlerini reddettiği Mürcie ise *Mezmun ircâ* görüşünü benimseyenlerdir. Onlar, fiillerin yaratılmasını sadece Allah'a havale etmişler ve bu konuda insanın hiçbir etkisinin olmadığını ileri sürmüşlerdir.¹⁹

Bu hususlar Mâturîdî'nin, Ebû Hanife'nin ircâ konusundaki görüşünü tamamen benimseyip savunduğunu açıkça göstermesine rağmen incelediğimiz risalede ne Ebû Hanife'nin ne de imam Mâturîdî'nin bu konudaki görüşlerine hiç yer verilmemiştir. Benzer bazı hususlarda ortaya çıkan bu durum, risalenin Mâturîdî'ye ait olmadığını ve bazı yerlerinin onun fikirlerine ters düştüğünü göstermektedir.

İmam Mâturîdî, Ebû Hanife'nin ircâ görüşünü benimsemekle kalmamış; aynı zamanda bu tür ircâyı benimseyenler hakkında Haşeviyye ve Mutezile gibi diğer mezhep mensuplarının ileri sürdükleri eleştirilerin büyük bir kısmını haksız bularak bu tür icrayı savunmuştur.²⁰ Hatta imam Mâturîdî, kendi çağında Mürcie kelimesinin hakaret ve yergi maksadıyla kullanımından hareketle, asıl Mürcie'nin, Haşviyye ve Mutezile olduğunu ileri sürmüştür.²¹

Mâturîdî, Hz. Peygambere nispet edilen "Ümmetimden iki grup, şefaata nail olmaz, Kaderiye ve Mürcie"²² şeklindeki haberi ve Mürcie'nin yetmiş dilde lanetlendiği yolundaki rivayeti değişik şekilde yorumlamıştır.²³ O, bu haberlerde geçen Mürcie ile Cebriyye'nin kastedilmiş olabileceğini iddia etmiştir.²⁴

b) Mutezile: Risalenin hemen başında 3a numaralı varakta Kaderiyye'nin Mutezile olduğu açıkça yazılmasına rağmen Mutezile mezhebi ana fırkalardan Harûriyye'nin²⁵ onuncu alt kolu olarak

¹⁷ Mâturîdî, *Kitâbu't-tevhîd*, s. 615, 616.

¹⁸ Mâturîdî, *Kitâbu't-tevhîd*, s. 616.

¹⁹ Mâturîdî, *Kitâbu't-tevhîd*, s. 507; Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünnet*, I, 36.

²⁰ Mâturîdî, *Kitâbu't-tevhîd*, s. 616-621; Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünnet*, I, 36, III, 156; Krş. Koçoğlu, *Mâturîdî'ye Göre Mürcie*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2000.), s. 83, 84.

²¹ Mâturîdî, *Kitâbu't-tevhîd*, s. 613, 614, 616.

²² Münâvî, Muhammed Abdür-raûf, *Fezû'l-kadîr Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*, Beyrut trz. IV, 208; krş. Tirmizî, Ebû Musa Muhammed b. İsa b. Serve, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992, "Kader", 13; İbn Mace, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd b. Mâce, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992, "Mukaddime", 9.

²³ Mâturîdî, *Kitâbu't-tevhîd*, s. 617.

²⁴ Mâturîdî, *Kitâbu't-tevhîd*, s. 617, 618.

²⁵ Bu kelimenin aslının Harûriyye olduğu kanaatindeyiz. Bu konuya ileriki sayfalarda genişçe yer verilmektedir.

verilmektedir. Ve burada Mutezile, "Ali ile Muaviye arasında cereyan eden hadiseler hakkında şüpheye düşerek ve onların her ikisini de dışlayarak hak yoldan ayrılanlar"²⁶ şeklinde tanımlanmaktadır.

Kaderiyye ise, "Allah'ın dilemesini ve azametini inkâr edenlerdir. Onlar, fiillerin gerçekleşmesinde, Allah'ın hiçbir etkisinin olmadığına, onların insanın kudreti, isteği ve ilmiyle meydana geldiğine inanmaktadır"²⁷ şeklinde tanımlanmaktadır. Halbuki imam Mâtûrîdî, *Kitabü't-Tevhid* ve *Tevlâtü Ehli's-Sünnet* adlı eserlerinde Mutezile ile Kaderiyye arasında yakın bir ilişki kurmaktadır. Nitekim Mâtûrîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*'inde şerrin kaynağı konusunda Mutezile ile Mecusilerin benzer düşüncede olduğunu açıkça belirttikten sonra "Kaderiyye, bu ümmetin Mecûsileridir"²⁸ rivayetini nakletmektedir.²⁹ O halde söz konusu risalede geçen bilgiler ile Mâtûrîdî'nin kendisine ait olduğu kesin olan *Kitabü't-Tevhid*'indeki bilgiler arasında benzerlik şöyle dursun büyük bir çelişki bulunmaktadır. Eğer incelediğimiz eser, gerçekten Maturdi'ye ait olsaydı onun *Kitâbü't-Tevhid*'inde geçen bilgilere benzemesi gerekirdi. Bütün bunlar söz konusu eserin imam Mâtûrîdî'den sonra yazıldığına işaret etmektedir.

İmam Mâtûrîdî ile Mutezile, özellikle de Ebü'l-Kâsım el-Kâ'bî (319/931) arasındaki çekişme ve retleşmenin olduğu bugün çok açık bilinmektedir. Eğer bu eser Mâtûrîdî'ye ait olsaydı, Kâ'bî ve Mutezile'den geniş bir şekilde bahsetmesi gerekirdi. Yukarıda çevirisini yaptığımız eser incelendiğinde durumun böyle olmadığı görülecektir. Hatta burada Kâ'bî'nin adına hiç yer verilmemiştir. Ayrıca eserde Mutezile ismi çok az geçmektedir. Mutezile mezhebi bir yerde Kaderiyye'nin alt grubu diğer bir yerde ise Harûriyye'nin bir alt grubu olarak geçmektedir.³⁰

c) İrâde-i Cüziyye: Eserde, Kaderiyye'nin ikincisi olarak zikredilen Muğazziliyye'nin görüşleri anlatıldıktan sonra onlara, "Cemaat ise, hayrın da şerrin de Allah'ın takdiriyle olduğuna, fakat bu takdirin, insanın **irâde-i cüziyyesine** bağlı olduğuna inanırlar"³¹ şeklinde cevap verilmektedir. Yine Cebriyye'ye cevap verilirken de **irâde-i cüziye** kavramı geçmektedir.³² Hâlbuki irade-i cüziye ifa-

²⁶ *Risale fî beyâni gürûhi ehli'd-dalâl ve Makâlâtihim*, v. 6a, v. 7b.

²⁷ *Risale fî beyâni gürûhi ehli'd-dalâl ve Makâlâtihim*, v. 3a.

²⁸ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müşned* İstanbul 1413/1992, II, 86; Aclûni, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-hafâ'*, nşr Ahmed el-Kalâş, Halep trs. II, 91-92.

²⁹ Mâtûrîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 139; bu konuda geniş bilgi için bkz. Mâtûrîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, s. 135-146.

³⁰ *Risale fî beyâni gürûhi ehli'd-dalâl ve Makâlâtihim*, v.3a, v. 6b.

³¹ *Risale fî beyâni gürûhi ehli'd-dalâl ve Makâlâtihim*, v.3a, 3b.

³² *Risale fî beyâni gürûhi ehli'd-dalâl ve Makâlâtihim*, v.4a.

desinin Mâturîdî'den çok sonra kavramlaştığı bilinmektedir.³³ Eserde irade-i cüziye kavramının kullanılması da, bu eserin Mâturîdî'den sonra yazıldığına işaret etmektedir.

Yukarıdaki kavramlardan başka şu noktalar da göze çarpmaktadır: Eserde Cebriyye için Muttariyye de denildiği ifade edilmektedir.³⁴ Bu ifade de tespit edebildiğimiz kadar Mâturîdî'nin eserlerinde geçmez. Ayrıca Mâturîdî, Cebriyye ile zemmedilen Mürcie arasında yakın bir ilişki kurmaktadır.³⁵ Burada ise iki mezhep arasındaki bu ilişkiden hiç bahsedilmemektedir.

Risalede Râfızıyye'nin 2. alt grubu olarak Şia gösterilmektedir. Burada geçtiğine göre Şia, "Hz. Muhammed'in hilâfeti Hz. Ali'ye vasiyet ettiğini fakat ashabın hata ederek Ebû Bekir'i halife seçtiklerini ileri sürenlerdir".³⁶ Hâlbuki Şia kavramı, Mâturîdî'nin eserlerinde Râfızıyye'yi ve Gulviyye'yi de içine alan geniş bir anlamda kullanılmaktadır.³⁷

Risalede Zenâdika mezhebi Cehmiyye'nin üçüncü alt grubundan sayılmaktadır. Burada geçtiğine göre Zenâdika, "Rabbini bilen ve imanı kemale erenlere günahın zarar vermeyeceğini ve müminlerin cennet ehli olduğunu söyleyerek, onların asla cehenneme girmeyeceklerine inananlardır".³⁸ Bu tür bir Zenâdika anlayışı Mâturîdî'nin eserlerinde tespit edebildiğimiz kadarıyla geçmemektedir. İmam Mâturîdî, Zenâdika'yı "bir şeyin yoktan var olmasını reddedenler"³⁹ ve "Allah murad etmese de şerrin, şeytandan ve şer tanrısı tarafından yaratıldığına inananlar"⁴⁰ şeklinde tavsif etmektedir.

³³ Mâturîdî'nin eserlerinde tespit edebildiğimiz kadarıyla, irade-i cüziyyeye işaret eden pek çok ifade bulunmakla birlikte, onun *Kitabü't-tevhid* ve *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'da irade-i cüziyye kavramı geçmez. Bkz., Mâturîdî, *Kitabü't-tevhid*, s. 365, 380, 381; Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünnet*, II, 45, 115, 173-174, 189, 190, 371, 372, IV, 88; Geniş bilgi için bkz. Ak, Ahmet, "Faslün Fî Usûli'l-İman Adlı Risale ve Mâturîdiye Aidiyeti", *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 26, Eylül-Aralık 2006, s. 117-119; krş. Yeprem, Saim, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâturîdî*, İstanbul 1984, s. 275-334; Yazıcıoğlu, M. Sait, *Mâturîdî ve Ebû'l-Muin en-Nesefîye Göre İrade Hürriyeti*, Ankara 1988, s. 102-105.

³⁴ *Risale fî beyâni gürûhi ehli'd-dalâl ve Makâlâtihim*, v.4a.

³⁵ Mâturîdî, *Kitabü't-tevhid*, s. 617, 618.

³⁶ *Risale fî beyâni gürûhi ehli'd-dalâl ve Makâlâtihim*, v. 5b.

³⁷ Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünnet*, I, 441-446.

³⁸ *Risale fî beyâni gürûhi ehli'd-dalâl ve Makâlâtihim*, v.7a, 7b.

³⁹ Mâturîdî, *Kitabü't-tevhid*, s. 145.

⁴⁰ Mâturîdî, *Kitabü't-tevhid*, s. 146.

B. Risalede İslam Mezheplerinin Tasnifi

1. Asıl Fırkalar

Risalede geçen asıl fırkaların ismi ile klasik mezhepler tarihi kitaplarında geçen ana fırkaların ismi arasında benzerlikler bulunmaktadır. Nitekim bu kaynakların en önemlilerinden kabul edilen Ebü'l-Feth eş-Şehristânî'nin (479-548/1086-1153) *el-Milel ve'n-Nihal* adlı eserinde ana mezhepler Mutezile, Cebriyye, Sifâtiyye, Havâric, Mürcie ve Şia' şeklinde altı ana başlıkta toplanmıştır.⁴¹ Fahreddin er-Râzi (606/1210) ise Mutezile, Havâric, Ravâfız, Müşebbihe, Kerrâmîyye, Cebriyye ve Mürcie olmak üzere 6 ana mezhep olarak tasnif etmiştir.⁴² Fakat Mâturîdî'nin eserlerinde ana mezheplerin sayısı hakkında her hangi bir kayıta rastlanmamaktadır.

Risâle fî Beyâni Gürûhi Ehli'd-Dalâleti ve Makâlâtihim adlı eserde de klasik mezhepler tarihi kaynaklarındakine benzer bir tasnif yapılmıştır.⁴³ Eserin başında "Akâid sahibi" Mâturîdî'nin Ehl-i Bid'at'ı 6 sınıfa ayırdığı ve onlardan birincisinin Kaderiyye olduğu ve Kaderiyye'nin 12 sınıfa ayrıldığı kaydedilmektedir. Bununla birlikte yine eserin başında hiçbir açıklama yapılmaksızın Ehl-i Bid'at'ın ilk fırkasının adı Mutezile olarak verilmektedir.⁴⁴ Ancak eserde daha önce belirtildiği gibi Kaderiye ile Mutezile arasında her hangi bir ilişkiden söz edilmemektedir. Üstelik Mutezile, Harûriyye'nin 10. alt grubu olarak verilmektedir.⁴⁵ Bu tür tutarsızlıklara ve çelişkilere Mâturîdî'nin eserlerinde ve fikirlerinde rastlamak mümkün değildir.

Gerçekten incelediğimiz risalede kullanılan bazı kavramlarda bir takım tutarsızlıklar bulunmaktadır. Mesela Muattıla kelimesi, bir yerde Meleklerin, insanların amellerini yazdıklarını inkâr eden kimseler olarak Mürcie'nin yedinci alt kolu olarak gösterilirken,⁴⁶ diğer

⁴¹ Bkz., Şehristânî, Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ebî Bekr Ahmed (479/548), *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Abdülemir Ali Mehnâ-Ali Hasan Fâûr, Beyrut 1414/1993, I, 56, 97, 104, 131, 161, 169; krş., Ebû Mansûr Abdulkâhîr el-Bağdâdî (4297/1037), *el-Fark beyne'l-firak*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut 1990, s. 4-355; Malatî, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman (377/987), *et-Tenbih ve'r-red alâ Ehli'l-ehvâ ve'l-bid'a*, thk Muhammed zahid el-Kevseri, Kahire 1993, s. 1-185.

⁴² Fahreddin er-Râzi (606/), *İtikâdâtü firakı'l-müslimin ve'l-müşrikîn*, thk. Ali Sami en-Neşşar, Kahire 1938, s. 38, 46, 52, 63, 67, 68, 70.

⁴³ *Risale fî beyâni gürûhi ehli'd-dalâl ve Makâlâtihim*, v. 3a; krş., Ak, Ahmet, "Şehristânî'nin el-Milel ve'n-Nihal'inde İslam Mezheplerinin Tasnifi", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul 1996, s. 37, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

⁴⁴ *Risale fî beyâni gürûhi ehli'd-dalâl ve Makâlâtihim*, v.3a.

⁴⁵ *Risale fî beyâni gürûhi ehli'd-dalâl ve Makâlâtihim*, v. 3a, v. 6b.

⁴⁶ *Risale fî beyâni gürûhi ehli'd-dalâl ve Makâlâtihim*, v. 9a.

bir yerde ise, aynı Muattıla, ana fırkalardan Cehmiyye'nin ikinci ismi olarak verilmektedir.⁴⁷ Muattıla burada "Allah'ın sıfatlarını inkâr edenler ve Allah şey değildir diyerek, hayır, şer ve iman gibi her türlü şeyin insanın elinde olmadığına ve Kur'an'ın mahlûk olduğuna inananlar"⁴⁸ şeklinde tanımlanmaktadır.

Eserde Mürcie, Mâturîdî'nin aksine Mubârekiyye olarak da isimlendirilmektedir.⁴⁹ Ayrıca 12 alt gruba ayrılmasına rağmen zemmedilen Mürcie'den ve Övülen Mürcie'den hiç bahsedilmemektedir. Oysa imam Mâturîdî, Mürcie'yi övülen ve zemmedilen Mürcie şeklinde ikiye ayırmakta ve bunlardan övülen Mürciileri savunmaktadır.⁵⁰ Eserde ise böyle bir ayrıma gidilmediği gibi Ebû Hanife'nin ve imam Mâturîdî'nin benimsediği irca anlayışına yer verilmemiştir.

2. Alt Kollar

Risalede verilen alt şubelerin isimleri ve sayısı ile Mâturîdî'nin eserlerinde geçen mezhep isimleri arasında neredeyse hiç benzerlik bulunmamaktadır. Hatta Mâturîdî, eserlerinde mezheplerin sayısından hiç bahsetmez. Bu da söz konusu risalenin Mâturîdî'ye ait olmadığına ayrı bir delildir.

Araştırmamız sonucunda incelediğimiz risaledeki mezheplerin tasnifi ile Ebu Muti el-Mekhul en-Neseî (318/930)'nin *Kitâbu'r-Red alâ Ehli'l-Bid'a ve'l-Ehvâ*⁵¹ adlı eserindeki mezheplerin tasnifinin çok benzediğini tespit ettik. Çünkü her iki eserde de, Ehl-i Bid'at, Harûriyye, Râfıza, Kaderiyye, Cebriyye, Cehmiyye ve Mürcie şeklinde 6 ana gruba ayrılmaktadır. Her iki eserdeki ana mezheplerin sayısı ve isimleri aynıdır. Alt grupların tasnifinde ise küçük bir hesap farkı vardır. İncelediğimiz risalede her ana grup 11 alt sınıfa ayrılmakta; ve sonuçta 6 ana grup + her ana grubun 11'şer alt grubu + Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat ile birlikte 73 fırka sayısına ulaşılmaktadır. Başka bir deyişle eserde geçen İslam fırkalarının sayısı matematiksel olarak şu şekilde ifade edilebilir: (6 x 12 mezhep) + (Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat) = 73 mezhep.

⁴⁷ *Risale fî beyâni gürûhi ehli'd-dalâl ve Makâlâtihim*, v.7a.

⁴⁸ *Risale fî beyâni gürûhi ehli'd-dalâl ve Makâlâtihim*, v.7a.

⁴⁹ *Risale fî beyâni gürûhi ehli'd-dalâl ve Makâlâtihim*, v. 8a.

⁵⁰ Bu konuda geniş bilgi için bkz., Ak, Ahmet, "Mâturîdî'nin Mürcie'ye Bakışı", *Dini Araştırmalar Dergisi*, Ocak-Nisan 2006, cilt 8, sayı: 24, s. 193-202; krş., Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara 2000, s. 28 vd; Kutlu, Sönmez, *Mürcie ve İtikadi Görüşleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1989, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi); Koçoğlu, Kıyasettin, *Mâturîdî'ye Göre Mürcie*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2000, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi); Kutlu, Sönmez, "Ebû Mansur el-Mâturîdî'nin Mezhebî, Arka Planı", *Mâturîdî ve Maturidilik kitabı içinde* Haz. Sönmez Kutlu, Ankara 2003, s. 119-146.

⁵¹ Ebû Mekhûl en-Neseî (318/930), *Kitâbu'r-red alâ Ehli'l-bid'a ve'l-ehvâ*, thk. Marie Bernand, s. 53-126.

Kitâbü'r-Red ale'l-Bid'a isimli eserde ise bu hesaplama şu şekilde yapılmıştır: her ana mezhep 12 alt gruba ayrılmakta ve üzerine Ehli Sünnet ilave edilmektedir. Bunu da matematiksel olarak şu şekilde ifade etmek mümkündür: (6x12 alt grup) + (Ehli Sünnet ve'l-cemaat) = 73 mezhep. Vardığımız bu sonucun daha net anlaşılması için her iki eserde geçen mezhepleri tablo halinde ayrı ayrı aşağıya alıyoruz.

Mekhûl en-Nesefî'nin *Kitâbü'r-Red alâ Ehli'l-Bid'a ve'l-Ehvâ* isimli eserde İslam mezheplerinin 73 mezhebe göre tasnifi şu şekildedir:

1.Harûriyye	2.Râfıza	3.Kaderiyye	4.Cebriyye	5.Cehmiyye	6.Mürctie
1.Ezrakiyye	1.Aleviyye	1.Ahmediyye	1.Muttarriyye	1.Muattıla	1.Târikiyye
2.İbâdiyye	2.Emriyye	2.Seneviyye	2.Enfâliyye	2.Merisiyye	2.Sâyibiyye
3.Tağlibiyye	3.Şiiyye	3.Mutezile	3.Maiyye	3.Mültezikiyye	3.Râciyye
4.Hâzimiyye	4.İshâkiyye	4.Keysâniyye	4.Mefrûğîyye	4.Vâridiyye	4.Şâkiyye
5.Halfiyye	5.Nâvusiyye	5.Şeytâniyye	5.Neccâriyye	5.Ziyâde	5.Beyhesiyye
6.Küziyye	6.İmâmiyye	6.Şerikiyye	6.Menânîyye	6.Harkîyye	6.Ameliyye
7.Kesriyye	7.Zeydiyye	7.Vehmiyye	7.Kesbiyye	7.Mahlûkiyye	7.Menküsiyye
8.Şemrâhiyye	8.Abbâsiyye	8.Zevendiyye	8.Sâbikiyye	8.Fâniyye	8.Müstesniyye
9.Ahnesiyye	9.Mütenâsiyye	9.Müteberie	9.Hubbiyye	9.Ğayriyye	9.Müşebbihiyye
10.Muhakkemiyye	10.Reciyye	10.Nâkisa	10.Havfiyye	10.Vâkıfiyye	10.Haşviyye
11.Muteziliyye	11.Lâniyye	11.Kâsitiyye	11.Bekriyye	11.Kabriyye	11.Eseriyye
12.Meymüniyye	12.Müterabbisa	12.Nazzâmiyye	12.Hasbiyye	12.Lafziyye	12.Bid'iyye

Üzerinde çalıştığımız *Risâle fî Beyâni Gürûhi Ehli'd-Dalâleti ve Makâlâtihim* isimli eserde yer alan İslam mezheplerinin tasnifi ise şu şekildedir:

1. Kaderiye (Mutezile)	2.Cebriyye (Muztariyye)	3. Râfiyye (Guluviyye)	4. Harûriyye (Ezrakiyye)	5.Cehmiyye (Muattliyye)	6.Mürctie (Mubarekiyye)
1.Ahmediyye	1.Efaliyye	1.Amiriyye	1.İbâdiyye	1.Merisiyye	1.Sebbâbiyye
2.Mu'teziliyye	2.Mâiyye	2.Şiiyye	2.Tağlebiyye	2.Merfiyye	2.Râciyye
3.Keysâniyye	3.Mefrûğîyye	3.İshâkiyye	3.Câzimiyye	3.Zenâdika	3.Şarikiyye
4.Şeytâniyye	4.Neccâriyye	4.Fârisiyye	4.Halekiyye	4.Harfîyye	4.Mubârekiyye
5.Şerikiyye	5.Mâniyye	5.İmâmiyye	5.Kenziyye	5.Mahlûkiyye	5.Beyhesiyye
6.Vehiyye	6.Kesbiyye	6.Zeydiyye	6.Küziyye	6.Fâniyye	6.Dâsiyye
7.Ravendiyye	7.Sâbikiyye	7.Abbâsiyye	7.Şemrâhiyye	7.Luğaviyye	7.Muattliyye
8.Müterebbiyye	8.Habibiyye	8.Mütenâsihiyye	8.Ahnesiyye	8.Vâkıfiyye	8.Müşebbihiyye
9.Nâkisiyye	9.Havfiyye	9.Riciyye	9.Hakemiyye	9.Kabriyye	9.Haşviyye
10.Kâsitiyye	10.Bekriyye	10.Lâğiniyye	10.Mutezile	10.Münkiriyye	10.Eseriyye
11.Nazzâmiyye	11.Hasbiyye	12.Müterabbisiyye	11.Halmüniyye	11.Raveniyye	11.Bid'iyye

Öncelikle çevirisini ve değerlendirmesini yapmaya çalıştığımız *Risale fî beyâni gürûhi ehli'd-dalâl ve Makâlâtihim* adlı eserin Mâturîdî'ye ait olmadığı açıktır. İkinci olarak incelediğimiz *Faslün fî Gürûh Ehli'd-Dalâletihî ve Makâlâtihim* adlı eserde ve Mekhul en-Nesefî'nin *Kitabü'r-Red ale'l-Bid'a* isimli kitabında yer alan ana mezhepler ve onların alt grupları arasında büyük benzerlik olduğu tespit edilmiştir. Sadece ana mezheplerin sıralamasında ve isim-

lendirmede çok küçük farklar vardır. Neseî'nin eserinde ana fırkalar, Harûriyye, Râfıza, Kaderiye, Cebriyye, Cehmiyye ve Mürcie şeklinde tasnif edilirken; incelediğimiz risalede bu sıra Kaderiyye, Cebriyye, Râfiziyye, Cerrûriyye⁵², Cehmiyye ve Mürcie şeklindedir. Burada görüldüğü gibi Neseî'nin eserinde ilk sırada Harûriyye ele alınırken incelediğimiz risalede ise ilk sırayı Kaderiye ele alınmıştır. Ayrıca diğer bir küçük fark ise Neseî'nin eserinde ana mezheplerden biri "Râfıza" şeklinde geçerken risalede "Râfiziyye" şeklinde geçmektedir. Bu iki küçük fark için şunları söylemek mümkündür: Birincisi Mekhul en-Neseî'nin yaşadığı dönemde Harûriyye yani Hâriciyye mezhebine mensup olanların etkisi daha fazla görülmüş olabilir. İncelediğimiz risalenin kaleme alındığı devirde ise Kaderiyye/Mutezile daha etkili olmuş olabilir. Ayrıca bir ana mezhebin söz konusu risalede "Râfiziyye" şeklinde; Neseî'nin eserinde ise "Râfıza" şeklinde geçmesi yaşadıkları dönemdeki kullanım farkından kaynaklanabilir. O halde incelediğimiz ve Mâturîdî'ye aidiyetinden şüphe edilen *Faslün fî Gürûh Ehli'd-Dalâleti ve Makâlâtihim*'in Mekhul en-Neseî'nin *Kitabü'r-Red ale'l-Bid'a* isimli eserin özet şeklinde yazılmış kötü bir kopyası olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

73 mezhep isminin yarıdan fazlası -37 adet mezhep- her ikisinde harfi harfine bulunmaktadır. Bu mezhepler şunlardır: Kaderiye, Cebriyye, Cehmiyye, Ahmediyye, Muteziliyye, Keysâniyye, Şeytâniyye, Şerîkiyye, Kâsitiyye, Nazzâmiyye, Muztariyye, Mâiyye, Mefruğiyye, Neccâriyye, Kesbiyye, Sâbikiyye, Havfiyye, Bekriyye, Hasbiyye, Şiyye, İshâkiyye, İmâmiyye, Zeydiyye, Abbâsiyye, Riciyye, İbâdiyye, Tağlebiyye, Kûziyye, Şemrahiyye, Ahnesiyye, Mutezile, Merîsiyye, Mahlûkiyye, Fâniyye, Vâkifiyye, Kabriyye, Râciyye, Beyhesiyye, Haşeviyye, Eseriyye ve Bid'iyye.

Bazı harf değişiklikleriyle birlikte aynı anlamda benzer kelimelerle kullanılan mezhepler ise şunlardır: Vehmiyye, Vehiyye; Müteberria, Müterebbiye; Nâkisa, Nâkisiyye; Enfâliyye, Efâliyye; Mennâniyye, Mâniyye; Hubbiyye, Habîbiyye; Emriyye, Âmiriyye; Mutenâsiyye, Mutenâsihiyye; Lâniyye, Lâğiniyye; Müterabbisâ, Müterabbisiyye; Ezrakiyye, Erzakiyye; Hâzımiyye, Hâzimiyye; Fârisiyye, Nâvisiyye; Halfiyye, Halekiyye; Kesriyye, Kenziyye; Muhakkemiyye, Hakemiyye; Meymûniyye, Halmûniyye; Muattıla, Muattıliyye; Harkıyye, Harfiyye; Sâbiyye, Sebbâbiyye; Şâkkiyye, Şârikiyye ve Müşebbihiyye, Müşebbihiyye.

⁵² Bu ismin Harûriyye olduğu anlaşılmaktadır. Kanaatimizce bu hata müstensih hatasından kaynaklanmıştır. Çünkü Harûriyye ve Cerrûriyye arasında çok benzerlik vardır.

Bazı mezhep isimleri ise Lafziyye ve Lügaviyye örneğinde olduğu gibi farklı kelimelerle fakat benzer anlamda kullanılmıştır.

Farklı mezhep isimleri ise şunlardır: Seneviyye, Aleviyye, Merfiyye, Mültezikiyye, Zenâdîka, Vâridikiyye, Ziyade, Ğayriyye, Münkiriyye, Raveniyye, Târikîyye, Dâsiyye ve Menkûsiyye'dir.

İki eser arasındaki diğer küçük bir fark ise şudur: *Kitâbü'Red ale'l-Bid'a* adlı eserde ana mezhepler Harûriyye, Râfıza, Kaderiyye, Cebriyye, Cehmiyye ve Mürchie şeklinde geçmektedir. İncelediğimiz Risalede ise 6 ana mezhebin isimleri birer sıfatla veya değişik isimler şeklinde verilmektedir. Mesela Kaderiye, Mutezile; Cebriyye, Muztariyye; Râfiziyye, Ğulviyye; Harûriyye, Erzâkiyye yani Ezrakiyye; Cehmiyye, Muattliyye; Mürchie, Mübârekiyye.

Yukarıdaki bilgiler ışığında incelediğimiz Risalenin imam Mâturîdî'den asırlar sonra kuvvetle muhtemel İmam Maturdi'nin isminin ve fikirlerinin iyice öne çıktığı Selçuklular döneminde, Hanefî-Mâturîdî bir alim tarafından kaleme alındığı söylenebilir. Bununla birlikte söz konusu eserde büyük ölçüde istinsah hatalarının da bulunduğu tespit edilmiştir.

Bu risale ile Mekhul en-Nesefî'nin *Kitâbü'r-Red ale'l-Bid'a* adlı eserinde hemen hemen 73 mezhebin isimlerinin aynı olması aralarında asırlar olması bakımından imkansız gibidir. Nitekim aynı çağda ve aynı kültürde yazıldığı bilinen Mekhul en-Nesefî'nin *Kitâbü'r-Red ale'l-Bida* isimli eserinde yer alan mezhep isimleriyle Hakim es-Semerkindî'ye nispet edilen mezhep isimleri arasında büyük fark vardır. Nitekim *Tercüme-i Sevâdî'l-Azam* adlı eserde geçen fakat incelediğimiz risalede ismi bulunmayan mezheplerin isimleri şunlardır:

Sa'lebiyye, Câzimiyye, Bâtiniyye, Lem Yezeliyye, Ca'feriyye, Hanefiyye, Kenîfiyye, Savveriyye, Ca'diyye, Hasbiyye, Sârikiyye, Meyliyye, Kavliyye, Ramâdiyye, Şâdkiyye, Cûşiyye, Belîtiyye, Meyâniyye, Süfyâniyye, Ma'rûfiyye, Mechûliyye, Muhâciriyye, Ma'zûriyye, Müteveliyye, Mîriyye, Rakûkiyye, Tâyibiyye, Muğniyye, Müslimiyye, Akliyye, Fikriyye, Sâtiyye, Şâfiyye, Müstağniyye, Tufeyliyye, Fedâiyye, Melhûniyye, Sâniyye, Ğalibiyye, Makâmâtiyye, Şevkiyye, Behîmiyye, Seyyâniyye, Ğifiyye, Müsteviyye, Kelâmiyye, Cebeliyye, Kerrâmiyye, **Sünniyye, Cemaatiyye ve Nâcihiyye**⁵³

⁵³ Hakîm es-Semerkindî, *Terceme-i Sevâdü'l-a'zâm*, thk. Abdülhayy. Habîbî, Tahran 1348, s. 166-178.

Ek: I

3a

Dalâlet Ehlini ve Onların Görüşlerini Beyan Eden Risâle

Akâid sahibi eş-Şeyh el-İmam, -Allah'ın geniş rahmeti onun üzerine olsun- Ehl-i Bid'at'ı 6 sınıfa ayırdı. Birincisi Kaderiyye, onlar Mutezile'dir. İkincisi Cebriyye, üçüncüsü Râfiziyye, dördüncüsü Harûriyye, beşincisi Cehmiyye ve altıncısı Mürctie'dir.

A. KADERİYYE

Kaderiyye, Allah'ın dilemesini ve kazasını inkâr etti. Onlar, fiillerin gerçekleşmesinde, Allah'ın hiçbir etkisinin olmadığına, onların insanın kudreti, kazası ve ilmiyle meydana geldiğine inanmaktadırlar. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat göre ise, Allah insanın fiilini gerçekleştirmesinde tek yetkili değildir. Hiç kimse Allah'ın ilmini takdir edemez. Her şey Allah'ın dilemesi, ilmi, gazası ve kudretiyle meydana gelir. Kaderiye, 11 sınıfa ayrılmıştır.

1. Ahmediyye: Onlara Şemriyye⁵⁴ de denilir. Onlar, hayrın Allah'tan geldiğine şerrin ise şeytandan ve nefsimizden geldiğine inandılar. Onlara göre, iyilik yapan ölülerin ruhuyla amel eder. Kötülük yapan ise, şeytanın ruhuyla amel eder. Bu anlayış Ehl-i Sünnet'e göre yanlıştır.

2. Mu'teziliyye: Onlar, Allah'ın hayrı yarattığına, şerri yaratmadığına inanırlar. Eğer Allah'ın şerri yarattığını söylersek, Allah'a zulüm isnat etmiş oluruz derler. Cemaat ise, hayrın da şerrin de Allah'ın takdiriyle olduğuna, fakat bu takdirin, **insanın irade-i cüziyesi** ile kulun fiili esnasında yaratıldığına inanır.

3b

3. Keysâniyye: Onlar fiillerinin Allah'tan veya kuldan olduğunu söylemeyiz diyorlar. Çünkü biz azap ya da af ile karşılaşacağımızı bilmeyiz derler. Bu anlayış Ehl-i Sünnet'e göre yanlıştır.

4. Şeytâniyye'dir. Onlar şeytanın yaratılmadığına inanırlar. Bu anlayış ta Ehl-i Sünnet Cemaat'ına göre yanlıştır.

5. Şerikiyye'dir. Onlar iyiliklerin ve kötülüklerin mahlûkatın eseri olduğuna inanırlar. El-Cemaat ise, iman ile küfrün insanın kesbi doğrultusunda Allah tarafından yaratılmış olduğuna inanırlar. Çünkü insan da, fiili de yaratılmıştır. Bununla birlikte, imanda tasdik ve ikrar bakımından kulun fiili mahlûktur. Allah katından hidayet yönündense mahlûk değildir.

6. Vehiyye'dir. Onlar mahlûkatın kelamına ve fiillerine zât demezler. Buna inananları Kur'an'ın mahlûk olduğuna inanmış kabul ederler. Cemaat Ehli ise, Allah'ın mükâfat ve cezayı zat olma-

⁵⁴ Doğrusu Seneviyye olmalıdır.

dan vermeyeceği gerekçesiyle, bir şeyin zatsız olmasını imkânsız görürler.

7. Ravendiyye'dir. Onlar Allah'ın peygamberlerine indirdiği her kitabın hak olduğunu söyleyerek, nâsîh ve mensûh ayetlerle hüküm vermenin caiz olduğunu iddia ederler. Cemaat ise, sadece nâsîh ayetler ve mensûh olmayan ayetlerle hüküm ve amelin caiz olduğuna inanırlar.

8. Müterebbiyye'dir. Onlar günahkâr insanların tövbelerini ve mürtedin tekrar İslam'a dönmesini Allah'ın kabul etmeyeceğine inanırlar. O kişi, pişman olup yaptıklarından vazgeçse bile. Bu anlayış da Cemaat'e göre yanlıştır.

4a

9. Nâkisiyye'dir. Onlar Nebi'nin hükmüne biati vacip görmeyerek, biatsiz bağlanmanın olabileceğini savunurlar. Bu anlayış ta Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'e göre yanlıştır.

10. Kâsîtiyye'dir. Onlar dünyanın huzura erme ve yaptıklarının karşılığını alma yeri olduğuna inandıkları için dünyadaki her türlü nimetin insanlara ait olduğuna inanırlar. Cemaat'e göre ise, dünyadan uzaklaşmak gerekir. Çünkü dünya fitnedir ve müminler için zindandır.

11. Nazzâmiyye: Onlar Allah'a şey diyenlerin de, şey demeyenlerin de amellerinin geçersiz olduğunu iddia ederler. Cemaat'e göre ise, Allah'a, şey denebilir. Fakat O, bildiğimiz şeylerden değildir. Çünkü O, kendisinden başkasına benzemekten ve benzetilmekten münezzehtir.

B. CEBRİYYE

Muztariyye de denilen Cebriyye'ye göre, bütün günahlar Allah'tandır. Çünkü O'nun izni olmadıkça insanın hiç bir şeye gücü yetmez. Bu sebeple hiç kimse Allah'ın emrini yerine getirmeye ve yasaklarından kaçınmaya muktedir değildir. Cemaat'e göre ise, hayır ve şer Allah'ın takdiriyledir. Fakat Allah, bütün hayır ve şerleri insanın irade-i cüziyyesine göre yaratmaktadır. Cebriye 11 sınıfa ayrılmıştır.

1. Efâliyye: Onlar istitaatin fiilden önce olduğuna, rabbe ihtiyacın fiil esnasında olduğuna inanırlar. Cemaat ise, istitaatin fiille birlikte olduğuna inanırlar.

4b

2. Maiyye: Onlar, Efâliyye gibi istitaatin fiilden önce olduğunu ileri sürerler.

3. Müferriğiyye: Onlara göre Yüce Allah, kaleme yazmayı emredince kalem, olan ve olacak her şeyi yazdı. Ondandır sonra Allah, insanların eylemlerine hiç karışmadı. Cemaat'e göre ise, bu anlayış yanlıştır. Çünkü Yüce Allah, "O, her an bir iştedir"⁵⁵ ayetinde belirtildiği gibi Allah var etmekle veya yok etmekle kulların fiillerinden uzak değil, insanların yaptıklarında haberdardır.

4. Neccâriyye: onlara göre Yüce Allah, insanlara, yaptıklarından dolayı değil, kendi efâlinde dolayı azap eder. Cemaat'e göre ise, Yüce Allah, insana yaptıkları kötülüklerden dolayı azap eder. Çünkü O, şu ayetinde "Sen kullarına zulmedici bir Rab değilsin"⁵⁶ buyurmaktadır.

5. Mâniyye: Onlar Neccâriyye ile aynı görüştedirler.

6. Kesbiyye: Onlar iyiliklere sevap, kötülüklere ceza verilmeceğini iddia ederler. Bu anlayış ta Cemaat'e göre yanlıştır. Çünkü burada ahirette hesaba çekilmeyi inkâr söz konusudur.

7. Sâbikiyye: Onlar, kötü kimseye yaptığı iyiliğin faydasının, iyi kimseye de yaptığı kötülüğün zararının olmayacağını ileri sürerler. Cemaat'e göre ise, ameller sahibine ya fayda sağlar ya da zarar verir. Çünkü Yüce Allah, "Kim iyilik yaparsa, o, kendisinin lehinedir. Kim de kötülük yaparsa o da, kendi aleyhinedir"⁵⁷ buyurmaktadır.

8. Habîbiyye: Onlar dünyada kurbiyyet derecesine ulaşmış Yüce Allah'ın muhabbet kâsesinden içen kişiden kulluk borcunun düşeceğini iddia ederler. Cemaat'e göre ise, insanın sorumluluğu Allah'a kavuşuncaya kadar devam eder.

5a

9. Havfiyye: Onlar, Allah'ı seven kimsenin O'ndan korkmasına gerek olmadığını savunurlar. Çünkü onlara göre, seven, seveni korkutmaz. Bu anlayış ta Eh-i Sünnet'e göre yanlıştır.

10. Bekriyye: Onlar Hamziyyedir. Onlara göre ilmini artıran kimsenin ibadet yapması gerekmez. O kişi insanların malına ortak olur ve onun ihtiyaçları diğer insanlar tarafından karşılanmalıdır. Bu anlayış da Eh-i Sünnet ve'l-Cemaat'e göre yanlıştır.

11. Hasbiyye: Onlar Hurûfiyyedir. Onlar, dünyadaki malların bütün insanlar için yaratıldığını savunarak, dileyen her kesin başkasının malını kullanabileceğini iddia ederler. Bu anlayış da Cemaat'e göre yanlıştır.

⁵⁵ Rahmân 55/29.

⁵⁶ Fussilet 41/46.

⁵⁷ Zilzâl 99/7-8.

C. RÂFİZİYYE

Kendilerine Guluvviyye ismi de verilen Râfîziyye mensupları zinadan ve diğer büyük günahlardan kaçınmazlar. Onlar risâletin aslında Ali'ye indirildiğini fakat Cebrail'in yanlışlıkla Muhammed'e verildiğini ileri sürerler. Bu yanlış sözden Allah'a sığınırız. Cemaat'e göre Muhammed (s.a.s.), şeksiz şüphesiz Allah'ın resulüdür. Çünkü Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "O (Muhammed), ancak Allah'ın resulü ve peygamberlerin sonuncusudur"⁵⁸. Râfîziyye 11 sınıfa ayrılmıştır.

1. Amiriyye: Onlar Ali'nin Muhammed'e nübüvvetinde ortak olduğu görüşündedirler. Çünkü onlara göre peygamber Ali'ye şöyle demiştir: "Benimle sen Musa ile Harun gibiyiz". Bu görüş Ehl-i Sünnet'e göre doğru değildir. Çünkü Yüce Allah'ın kitabında geçtiği gibi, Muhammed (a.s.) peygamberlerin sonuncusudur.

5b

2. Şî'iyye: Muhammed'in hilafeti Ali'ye vasiyet ettiğini, fakat ashabin hata ederek Ebû Bekir'i halife seçtiklerini söylerler. Cemaat'e göre Hz. Peygamberden sonra halifenin Ebû Bekir olmasında şüphe yoktur.

3. İshâkiyye: onlar peygamberliğin sona ermediğine bilakis onun kıyamete kadar devam edeceğine inanırlar. Bu görüş de Ehl-i Sünnet'e göre yanlıştır.

4. Fârisiyye: Onlar peygamberden sonra en üstün kimsenin Ali olduğuna inanırlar.

5. İmâmîyye: Onlar imametini sadece Hz. Hüseyin'in soyuna ait olduğuna inanırlar.

6. Zeydiyye: Onlar Hz. Hüseyin'in soyundan başkasının arkasında namaz kılmanın caiz olmadığını iddia ederler.

7. Abbâsiyye: Onlar Hz. Peygamberden sonra Hz. Abbas'ın halife olması gerektiğine inanırlar. Çünkü onlara göre o, Hz. Peygamberin amcasıdır.

8. Mütenâsihiyye: Onlar ruhların tenasühüne inanırlar. Onlara göre ruhu çıkan bir kimse başka bir yaratılıştaki rahat bir hayat sürer. Bu anlayış da Ehl-i Sünnet'e göre yanlıştır. Çünkü ruh, başka bir bedende doğsaydı kesilen hayvanların etini yemek ve hayvanları kullanmak helal olmazdı.

9. Ric'iyye: Onlar ahir zamanda Ali ve taraftarlarının tekrar dünyaya geleceğine ve düşmanlarından intikam alacaklarına

⁵⁸ Ahzâb 33/40.

inanırlar. Ehl-i Sünnet'e göre ise, bedenle dünyaya dönüş ancak "haşır"den sonra mümkündür.

10. Ağnebe: Onlar Talha, Zübeyr, Aişe ve Muâviye'ye (Allah onların hepsinden razı olsun) küfredeler. Bu anlayış da yanlıştır. Çünkü sahabe hayırla anılır.

6a

11. Müterabbisiyye: Onlar Nisâbur'un Serahsî köyünden bir adamı seçerek ona bir yer tahsis ettiler ve onun mehdi olduğuna inandılar.

D. HARÛRİYYE

Onlara Ezrakıyye de denilir. Onlar, Ali (k.v.)'den uzaklaştılar ve onun küfrüne hükmettiler. Çünkü onlar Nebi'nin dünyadan göçmesiyle vahyin kesilmesinden sonra birisinin mümin olduğunu söylediler. Onlar 11 sınıfa ayrıldılar.

1. İbâdiyye: Onlar, "Biz hiç kimseyi mümin, kâfir veya münafık olarak isimlendirmeyiz" derler. Bu anlayış yanlıştır. Çünkü mümin, tasdik ve ikrar ettiği için gerçekten mümindir. Kâfir ise, küfrü ve inkâr ettiği için kâfirdir.

2. Ta'libiyye: Onlar, hayır ve şerrin gerçekleşmesinde kaza ve kaderi inkâr ederler. el-Cemaat ise, hayır ve şerrin Allah'ın takdiriyle olduğuna inanırlar.

3. Câzımiyye: Onlar, imanın meçhul olduğunu ve bütün insanların iman ve amelden sorumlu olmadığını savunurlar. Bu görüş yanlıştır. Çünkü insanlar şu ayette Allah'a iman etmekle emrolunmuşlardır. "Ey iman edenler, Allah'a iman ediniz."⁵⁹

4. Halkıyye: Kadın olsun erkek olsun herkesin cihaddan kaçmasının caiz olmadığına inanırlar. el-Cemaat'a göre ise, bu görev sadece erkeklere farzdır.

5. Kenziyye: Allah'ın farz kıldığı malî hakların hâzineden karşılanması gerektiğine inanırlar. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'a göre bu görüş yanlıştır.

6. Kûziyye: Başkasından bir şeyler alınmasını doğru bulmazlar. Çünkü onlara göre, bir şeyin temiz veya pis olduğu bilinemez. Bu anlayış da yanlıştır.

7. Şemrâhiyye: Onlara göre bütün kadınlar yeryüzündeki reyhan gibidir. Bu sebeple onlarla nikâhsız yaşamakta bir sakınca yok-

⁵⁹ Âl-i İmrân 4/136.

tur. Ehl-i Sünnet'e göre ise bu görüş de yanlıştır. Çünkü Yüce Allah, " Evleniniz..."⁶⁰ ayeti ile nikâhı emretmiş, zinayı yasaklamıştır.

8. Ahnesiyye: Yapılan iyiliğin öldükten sonra sahibine fayda vermeyeceğine inanırlar. Bu anlayış ta yanlıştır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır: " Kim güzel bir çığır açarsa, ölümünden sonra o güzel işi yapanın sevabı eksilmeksizin aynı sevap kendisine de verilir. Kim de, kötü bir çığır açar ve ölümünden sonra o kötülüğü yapanın günahı eksilmeksizin aynı günah, o kötü âdeti ilk çıkartana da verilir"⁶¹.

9. Hakemiyye: Dört halifeden sonra imametin olmadığına ve kesinlikle kimseye itaat edilmeyeceğine inanırlar. el-Cemaat'a göre ise, şeriatla "ümerâ" ya (amirlere) ve gönderilmiş imamlara itaat vaciptir.

10.Mutezile: Ali ile Muaviye arasında cereyan eden hadiseler konusunda şüpheyi düşerek ve onların her ikisini de dışlayarak hak yoldan ayrıldılar. Çünkü Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat, Rasulullah'ın her iki ashabını da İslam'ın öncüleri olarak görürler.

7a

11.Halmûniyye: İmametin sadece Rasulullah'a mahsus olduğunu ileri sürerek, Hz. Peygamberden sonra imametin sahih olmadığına inanırlar. el-Cemaat'e göre, bu görüş Hz. Peygamberin sağlığında geçerli olmakla birlikte, onun vefatından sonra da imamet sahihtir ve Allah katında sevilen bir şeydir. Çünkü Habibi'nin şeriatıdır.

E. CEHMIYYE

Onlara Muattaliyye de denir. Onlar Allah'ın sıfatlarını inkâr ederler ve Allah şey değildir derler. Hayır, şer, iman ve Kur'ân gibi insanda gerçekleşen her şey mahlûktur. Bunlar Ehl-i Sünnet'e göre yanlıştır. Cehmiyye'nin¹¹ alt grubu bulunmaktadır. Bunlar şunlardır:

1. Merîsiyye: Onlar Allah'ın kendisini vasıflandırdığı ilminin, kudretinin, yaratmasının ve meşietinin mahlûk olduğuna inanırlar. Onlar bu görüşlerinden dolayı İslam'dan ayrıldılar. Çünkü Allah'ın sıfatları mahlûk değildir.

2. Merfiyye: Onlar Yüce Allah'a sınır ve mekân nispet ederler. Cemaat'e göre ise, Allah kendisine mekân ve sınır nispet edilmekten münezzehtir. O, kendinden başkasından uzaktır.

⁶⁰ Nisâ 4/25.

⁶¹ Müslim, İlim, 15; İbn Mâce, Mukaddime, 14; Dârimi, Mukaddime, 44; Ahmed b. Hanbel, IV/362.

3. Zenâdika: Onlar "Rabbini bilen ve imanı kemale erenler cennet ehli olduğu ve onlara günah zarar vermeyeceği için kendilerinin asla cehenneme girmeyeceklerine inanırlar. Bu görüş de Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'a göre yanlıştır. Çünkü günah işleyen mümin, cennete günahının karşılığı olarak cezasını çektikten sonra girecektir.

7b

4. Harfiyye: Yüce Allah'ın kâfirleri sadece bir kere yakacağını başka yakmayacağına inanırlar. Bu anlayış da yanlıştır. Çünkü Yüce Allah, " ... onların eriyen ciltlerini başkalarıyla değiştiririz"⁶² buyurmaktadır.

5. Mahlukıyye: Onlar Allah'ın sıfatlarının, kelamının ve fiillerinin mahlûk ve muhdes olduğuna inanırlar. Onlar bu anlayışları sebebiyle İslam'dan çıktılar. Çünkü Allah'ın sıfatları, kelamı ve fiilleri mahlûk değildir.

6. Fâniyye: Onlar cennet ve cehennem içindekilerle birlikte fani olduğuna, baki olmadığına inanırlar. Bu görüş de Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'e göre yanlıştır. Çünkü cennet ve cehennem içindekilerle birlikte ebedidir. Zira Allah şöyle buyurmaktadır: " ... Orada ebedi kalırlar."⁶³

7. Lağviyye: Onlara göre Allah, Ademoğlundan başka bir peygamber gönderecekti fakat Hz. Muhammed bunu anladı ve kendisine inen kitap ile daha önce inen kitapların hükümlerini nesh etti. Böyle bir anlayıştan Allah'a sığınırız.

8. Vâkifiyye: Onlar, Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı konusunda kesin bir ayet ve işaret olmadığını ileri sürerek bu konuda herhangi bir görüş beyan etmeyenlerdir. Bu anlayış da yanlıştır. Çünkü Yüce Allah, zat ve efâlinin sıfatlarıyla mahlûkattan münezzehtir. Kur'an Allah'ın sıfatlarından olup, o, mahlûk değildir.

9a

9. Kabriyye: Onlar, iki metrelik bir mekânda hesaba çekmenin mümkün olmayacağını ileri sürerek, kabir sualini inkâr ederler. Bu yanlıştır. Cemaat'e göre, kabir suali, dünyada keyfiyetini anlayamayacağımız bir şekilde olacaktır. Çünkü Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "... siz kabir azabını inkar ediyorsunuz. O, en büyük azabın dışında daha küçük bir azaptır"⁶⁴.

10. Münkiriyye: Onlar "şefaate hiç kimsenin gücünün yetmeyeceği gerekçesiyle, şefaati inkâr ederler. Cemaat'e göre ise, büyük

⁶² Nisâ 4/56.

⁶³ Yunus 10/26; Zuhruf 43/74; Beyyine 98/6.

⁶⁴ Secde 32/21.

günah işleyen müminlere şefaahat olunacaktır. Ayette geçen " Onlara şefaahat edecek hiçbir şefaahatçi olmaz."⁶⁵ ifadesi bidat ve dalalet ehline şefaahat olmayacağı anlamınadır.

11. Râveniyye: Onlar peygamberlerin, velilerin ve Salih kimselerin şefaahatini inkâr ederler. Bu anlayış da yanlıştır.

F. MÜRCİE

Mürchie'ye Mubarekiyye de denilmektedir. Onlar amelsiz imana güvenirlere ve sevap umarlar. Allah'ın yasaklarını inkâr ederek şöyle derler: "Küfür ehline iyilikler fayda vermediği gibi, iman ehline de kötülükler zarar vermez." Onlar bu görüşleriyle imandan çıkmışlardır. Mürcie 11 alt gruba ayrılmıştır. Bunlar şunlardır:

1. Sebbâbiyye: Onlar Yüce Allah'ın "dilediğiniz şekilde amel ediniz"⁶⁶ sözünde olduğu gibi insanların Allah'a itaat edip etmemede bir sakıncalarının olmadığına inanırlar. Cemaat Ehline göre ise, Yüce Allah, mahlûkatı boş yere yaratmamıştır. Çünkü O, "Cinleri ve insanları bana ibadet etmeleri için yarattım"⁶⁷ buyurmaktadır.

8b

2. Râciyye: Onlar, ahiret ahvalini bilemeyiz diyerek, insanları asi veya muti olarak isimlendirmeyi doğru bulmazlar. Cemaate göre ise, insanın ahiretteki durumu bilinmez. Fakat o, dünyada Allah'a isyan ederse, âsi; itaat ederse, muti olarak isimlendirilir.

3. Sârikiyye: Onlar 10 dirhemlik bir şey çalan kimsenin, çaldığı şeyin 1 dirhemini tasadduk etmesi durumunda bunun günahın kefareti olmayacağını savunurlar. Onlar bu görüşlerini Allah'ın "Bir iyilikle gelene 10 ecir vardır"⁶⁸ ayetine dayandırmaktadırlar. Cemaate göre ise, bu ayetin bu şekilde yorumlanması yanlıştır. Çünkü çalıntı malı ve başkasının malını izinsiz kullanmak helal değildir. Söz konusu ayet, helâlından kazanıp iyilik yapanları kapsamaktadır. Ayrıca başka bir ayette, hırsızın elinin kesilmesi emredilmektedir.⁶⁹

4. Mubârekiyye: Onlar Allah'ın her şeyi insanlara helal kıldığını ileri sürerek, başkasına ait eşyanın iznli ya da izinsiz kullanılmasında bir mahsur görmezler. Bunlara Hamzaviyye de denilmektedir. Cemaate göre ise Allah, peygamberinin şeriatına uygun olarak hareket edilmesini istemektedir. Çünkü kim emir ve nehyi terk ederse bu batıldır.

⁶⁵ Müddessir 74/48.

⁶⁶ Bu ayetin devamı şöyledir: "Dilediğinizi yapın. Şüphesiz O, yaptıklarınızı hakkıyla görür." Fussilet 41/40.

⁶⁷ Zâriyât 51/56.

⁶⁸ Neml 27/89.

⁶⁹ Mâide 5/38.

5. Beyhesiyye: Onlara göre iman, ilimdir. Hakkı batıldan ayıramayan kâfirdir. Cemaate göre ise, iman ilim değildir. Çünkü kim Allah'a ve resulüne bilmeden inanırsa o mümindir. Bununla birlikte, Müslümanlığının sıhate kavuşması ve istikamet bulması için ona bilmedikleri öğretilmelidir.

6. Dâsiyye: Onlar, "Lâ ilahe illallah Muhammedün rasulullah" ta olduğu gibi Allah'ın isminin mahlûkattan birinin ismiyle birlikte anılmasını caiz görmezler ve ikisinin arasını ayırırlar. Cemaat ehline göre ise, Allah'ın isminin habibi ile birlikte zikredilmesi, zikrin en faziletlisidir.

9a

7. Muattılıyye: Onlar meleklerin insanların amellerini yazdıklarını inkâr ederler. Cemaate göre ise, bu konuda şüphe yoktur. Çünkü Yüce Allah, "Kirâmen kâtipleri sizin yaptıklarınızı bilir"⁷⁰ buyurmaktadır.

8. Müşebbihe: Onlar, Allah'ın kendi zatında göz, kulak ve benzeri ile insana benzediğini söylüyorlar. Onlar bu görüşlerinden dolayı İslam'dan ayrılmışlardır. Cemaat ve Ehl-i Sünnet ise, Allah'ın kemal sıfatlarla muttasıf olduğuna inanırlar. Fakat O'nun yemesinin içmesinin olmadığı, akıl ve tefekküre gerek olmaksızın ilim sahibi, kulağa ihtiyaç duymaksızın işitici, göze ihtiyaç duymaksızın görücü, tabiata ihtiyaç duymaksızın irade ile yeme içme, zayıf hasta olma ve gaflet olmaksızın kâmil kudretiyle dil, ağız, ses ve harfe ihtiyaç duymaksızın kelimelerle mevsuf olduğuna inanırlar.

9. Haşeviyye: Onlara göre kim peygamberin getirdiği hükümlerden birini beğenmezse hepsini inkâr etmiş demektir. Onlar bu konuda da hata ettiler. Çünkü Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat bu konuda Allah'ın ayetlerinin ve Rasul'ünün hadislerinin çok çeşitli olduğunu ve bunların hepsinin ayrı hükümler ifade ettiğine inanırlar. Bunlar arasında farzlar, sünnetler, vacipler, fedâil, nâsih mensesuh vardır. İslam ve itaatte bunları fark etmek gerekir. Bunlardan bazılarını yerine getirmek yetmez, onların tamamını ifa etmeye gayret etmelidir.

9b

10. Eseriyye: Onlar eser taraftarları gibi Rabbimizi her şeyde görürüz ve bize göre Allah'ın hakkı ve mâsivâsı konusunda fark olduğuna kıyas etmek küfürdür derler. Onlar bu görüşlerinden dolayı İslam'dan çıktılar. Çünkü Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat, Rab ile yaratıklarının, iman ile küfrün, helal ile haramın ve emir ile nehyin farklı olduğuna kıyas yapmak gerekir derler.

⁷⁰ İnfitâr 82/11

11. Bid'iyeye: Onlar, bidat hadisler uydurarak onları Hz. Peygamber (s.a.s.)'e isnat ettiler. Ayrıca Rasulullahın bazı halifelerini inkar ederek onlara büyük günah isnat ettiler. Ve onların hilafetini inkâr ettiler. Kötülüğü emretse bile onların bâtını emretme ihtimali olduğu için imamlara ve meşâyihâ muhalefet edilmesini caiz görmezler. Bu görüş de Cemaate göre yanlıştır. Vahhâb olan Allah'ın yardımı ile kitap bitti.

Gerçekten de Peygamberimiz Muhammed (s.a.s.)'den sonra insanların en faziletlisi, Ebu Bekir (r.a.)'tır. Çünkü o, nübüvvet ve miraç konularında bir an bile düşünmeden, tereddüt etmeden geri kalmaksızın onu tasdik etti. Ebu Bekir'den sonra insanlığın en faziletlisi Ömerü'l-Faruk'tur. Onun adaleti Allah katında övülmüştür. Çünkü o, adaletiyle İslam'ın işlerini yoluna koyarak, hakkı ve batılı eksiksiz ve tahriksiz olarak beyan etti. Ömerü'l-Faruk'tan sonra insanların en üstünü Osman Zünnureyen'dir. Çünkü o, Kur'an'ı toplattı ve iki nur sahibi olarak isimlendirildi.

10a

Peygamber (s.a.s.) onu kızı Rukıyye ile evlendirdi. Rukıyye ölünce Ümmü Gülsüm ile evlendirdi. Bundan dolayı o, "zünnüreyn" (iki nur sahibi) adını aldı. Osman'dan sonra beşerin en üstünü, Ali (r.a.)'dir. O, imam, emir ve nur sahibi olan Hasan ile Hüseyin'in babasıdır. O ikisi cennetin iki genç efendisidirler. Ehl-i Sünnet'in gözünün nurudurlar. Allah o ikisinden razı olsun. Şüphesiz ki, Rasulullah din-i mübinin güneşidir. Onun ashabı ise dinin yıldızlarıdır. Numan b. Sâbit dinin kandilidir. Şâfiî, Mâlik ve Hanbel de öyle. Fakat bu üçünün derecesi, Numan'ın derecesinden düşüktür. Çünkü peygamber (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Benden sonra ismi Numan b. Sâbit, künyesi Ebû Hanife olan bir zat gelecektir. O, ümmetin kandilidir."

Salih b. Hüseyin bu kitabı Allah'ın yardımıyla hicri 1134 yılında tensih etti.

1. Mürcie	26. Şâkiyye	51. Vâridiyye
2. Kaderiyye	27. Meyliyye	52. Sâtîyye
3. Şemrâhiyye	28. Kavliyye	53. Şâfiyye
4. Ezrakiyye	29. Ramâdiyye	54. Müstağniyye
5. Ahnesiyye	30. Şâdkîyye	55. Tufeyliyye
6. Sa'lebiyye	31. Cûşiyye	56. Fedâiyye
7. Beyhesiyye	32. Belîtiyye	57. Mefrûğîyye
8. Meymûniyye	33. Meyâniyye	58. Melhûniyye
9. Câzimiyye	34. Süfyâniyye	59. Sâniyye
10. Mu'tezile	35. Harûriyye	60. Ğâlîbiyye
11. Cebriyye	36. Abbâsiyye	61. Makâmâtiyye
12. Bâtîniyye	37. Haşeviyye	62. Şevkiyye
13. Lem yezeliyye	38. Ma'rûfiyye	63. Behîmiyye
14. Ca'feriyye	39. Mechûliyye	64. Seyyâniyye
15. Hanefiyye	40. Muhâcîriyye	65. Ğîfiyye
16. Kenîfiyye	41. Hâzimiyye	66. Emriyye
17. Savveriyye	42. Ma'zûriyye	67. Vehmiyye
18. Müşebbihe	43. Mütevellîye	68. Müsteviye
19. Ca'diyye	44. Mîriyye	69. Kelâmiyye
20. Hasbiyye	45. Rakûkiyye	70. Cebeliyye
21. Kûziyye	46. Tâyiyye	71. Şî'îyye
22. Ziyâdiyye	47. Muğniyye	72. Kerrâmiyye
23. Sârikiyye	48. Müslimiyye	73. Sünniyye,
24. Zeydiyye	49. Akliyye	Cemaatiyye ve
25. Gehmiyye	50. Fikriyye	Nâcihiyye

Ek2: *Tercüme-i Sevâdü'l-a'zâm*'da 73 mezhebin tasnifi yukarıdaki şekildedir:⁷¹

⁷¹ Hakîm es-Semerkandî, *Terceme-i Sevâdü'l-a'zâm*, thk. Abdülhayy Habîbî, Tahran 1348, s. 166-178.